

Dombiné Kemény Erzsébet

DANTE HATÁSA A 19. SZÁZADI ZENÉBEN

A tanulmány a Dante évforduló jegyében kíván emlékezni a költőre és azt vizsgálja, hogy hatása hol érvényesül a zenetörténet területén. A kutatás kitér Dante korának zenei stílusára, Dante zenei ismereteire, kortárs zeneszerzőire, a Dantét követő időszak zeneműveinek lelőhelyére. Kiemelten foglalkozik a 19. századi zeneszerzők Dante inspirációjú darabjaival és 750 éves évforduló zenei eseményeivel.

Dante élete és lehetséges kapcsolata a zenével és más művészetekkel

Dante 1265. május második felében született Firenzében. 1321. szeptember 21-én halt meg Ravennában. Tanulmányai révén nagy műveltségre tett szert, hatással volt rá az akkori szerzetesrend kolostorainak tudománya. Apja halála után gyámja, Brunetto Latini filozófus és szónok. Ő vezette Dantét, akit nagyon érdekelt a retorika. Bolognában retorikai ismereteket nyújtó iskolát is látogatott. Beatrice halálát követően Boethius, Cicero és Arisztotelész munkáit tanulmányozta. Ezek közül Boethius és Arisztotelész komolyan foglalkozott zenével. Az ő munkásságuk során is szert tehetett a zenével való tapasztalatokra. Boethius (480 k.- 524) nagy művét (*De institutione musica*) az egész középkorban a zeneelmélet általános érvényű tankönyvének tartották és ennek alapján oktatták a zenét az egyetemeken is. Boethius a görög hagyományt követve a zenében az alábbi három fokozatot állapította meg.

1. *Musica mundana*: az a zene, amely a világmindenségnek és szféráinak jelenségeiben létezik, és az egyes mozgások, csillagok vagy szabályos változások (évszakok) kereteiben valósul meg.

2. *Musica humana*: a mikrokozmosz zenéje, amely az emberben létezik s annak szerveiben, a lelket és testet irányító rendezett életműködés viszonyaiban valósul meg.

3. *Musica instrumentalis*: az előbbiekkal szemben ez valóságos hangzó zene, az ember hozta létre saját hangja által vagy hangszerek segítségével.

Boethius az elmélet elődlegességét tanította „A tudomány olyan magasan áll a zenei magaslat fölött, mint a lélek a test fölött... Az az igazi zenész, aki az énektudományát nem gyakorlatilag, hanem elméleti okoskodással fogja fel”¹

Arisztotelész munkásságában a zene lélekre gyakorolt hatását hangsúlyozta, amely tükröződik Dante *Isteni színjáték*ában is, amikor utal a szent énekekre.

Dante természettudományos ismereteit Taddeo di Alderetto bővítette. Ez a tudás szintén tükröződik az *Isteni színjáték*ban. Dante utazásai során az általa megfigyelt dolgokat lerajzolta. Az *Isteni színjáték*ot olvasva arra következtethetünk, hogy ismerte a színezés technikáját, a miniatűrművészetet, a szobrászaton belül pedig a domborművek készítéséről és az építészeti díszítő elemekről is átfogó ismeretekkel rendelkezett.

1 KELEMEN Imre, *A zene története 1750-ig*, Bp, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 64-65.

A zenei stílus Dante idejében

A középkor zenekultúrája 476-tól 1492-ig tartott. Élesen különvált az egyházi és világi zene. Már a korai kereszténység idejében is gyakran hangzott fel dicsőítő, magasztaló ének a himnusz, melynek szövege többnyire önálló költemény volt. A zsoltárok és himnuszok éneklésének típusai a szillabikus, azaz szótagról-szótagra léptetett dallam, vagy a melizmatikus stílus, amikor egy szótagra több hangot helyeztek el és ezzel a dallam kifejező erejét, lendületét is növelték. A szép ének fontosságát, szerepét a lélek áhítatos érzésének felkeltésében és fokozásában hangsúlyozták. Szent Baszileiosz püspök (330-397) ifjakkak szánt szózatában ezt mondja „lehet bármi is boldogított annál, mint már itt a földön utánozni az angyalok karát, napfelkeltekor azonnal imára sietni, énekkel és himnuszokkal magasztalni a Teremtőt, mikor pedig a nap már ragyogóan süt, munkához látni, közben azonban folyton imádkozni, hogy a szent ének, mint a szó fűszerezze a testi munkát. A szent éneknek a vigasztalása ugyanis vidámságot és gondtalanságot ajándékozik a léleknek.”²

A középkori zene alapja a gregorián ének. „A római katolikus egyház latin nyelvű, hangszerkíséret nélküli egyszólamú éneke, amelynek rendszerezésére Gergely pápa idején került sor. A gregorián dallamkultúra sajátossága az emberi hang természetes zeneiségéből fakad. A dallamok nyugodt menetűek, rendszerint kis hanglépésekben mozognak. Nem ritkák ugyanakkor az ugrások sem, amelyek által feszültséget teremtenek, és előre lendítik a zenei folyamatot. Az ugrásokat gyakran ellentétes irányú visszakanyarodás egyenlíti ki. A gregorián ének két nagy részt foglal magába, a mise énekeit és zsolozsma énekeit. Az állandó miseénekek a Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei. Dante az *Is-teni színjáték*ban gyakran utal ezek közül az Agnus Deire és a Paradicsomban a Glóriára.

Az évszázadok során megjelenik a többszólamú ének. A templomokban helyet kap az orgona. A világi zene első példái latin nyelvű énekek voltak, majd kialakul a nemzeti nyelvű dalkultúra, a trubadúr költészet. Itáliában a trubadúr költészet vallásos színezetet kap és a *lauda* megnevezéssel illetik.

Dante kortársainak zeneszerzői a mantovai Sordello (1200-1270 körül), akinek nevével a *Purgatórium* VI., VII., VIII., IX. énekében találkozunk. A másik zeneszerző Pietro Casella, Dante a *Purgatórium* II. énekében utal rá.

Az itáliai trecento zenei emlékei a Rossi kódexben találhatóak, melyet 1328-1345 között állítottak össze. Az első zeneszerző generáció darabjait tartalmazza és a Vatikáni Könyvtárban őrzik. A Dantét követő időszak zenéje a Pit kódexben található 1400 körül készült és több mint 400 kompozíciót tartalmaz.

Dante idézetek a zenetörténetben

Az első zenei példa a Dantét követő generációk közül Francesco Landini nevéhez fűződik, aki Dante: *La Vita Nova* c. művéből XXVI szonett 5-7 szakaszát dolgozta fel többszólamú ballataként. A szöveg „a Tanto gentile e tanto onesta pare” szakasszal kezdődik.

² Uo., 43.

Francesco Landini firenzei zeneszerző volt, 1325 körül született. Gyermekkorában elvesztette látását. Járatos volt a filozófiában, verseket írt, és több hangszeren is játszott pld. rebec, fuvola, orgona. Giovanni Villani a firenzei krónikás azt írta róla „soha, senki nem játszott az orgonán olyan tökéletesen, mint ő. Minden zenész határtalan elismeréssel volt iránta”. A költészete is kiemelkedő volt, hiszen egy költészeti verseny alkalmával Péter ciprusi király a költők hagyományos babérkoszorújával tüntette ki. Valószínűleg a költészet iránt való érdeklődése révén jutott el a Dante irodalomhoz. Műveinek nagy része két-és háromszólamú ballata.³

Claudio Monteverdi⁴ (1567-1642) nevéhez fűződik, az 1607-ben bemutatott öt tételes *Orfeo* opera. A harmadik tételben idézi Dantét, „Ki itt belépsz, hagy fel minden reménnyel”.

Donizetti és Dante

Donizetti: *Pia de' Tolomei*⁵ lírai tragédiája utal Dante *Isteni színjátékának Purgatóriumára*. A két felvonásos lírai tragédiát Gaetano Donizetti a velencei Teatro al Fenice színház számára írta. A színház a bemutató előtt leégett, a főszereplő megbetegedett, így 1837. február 18-án tudták csak bemutatni a Teatro de Apollo színházban. A darab római bemutatóján a főszerepet Giuseppina Strepponi énekelte, aki Verdi felesége volt.

Gaetano Donizetti (1797-1848) az olasz belcanto korszak legtermékenyebb komponistája volt Bolognában. Stanislao Matteinél tanult ellenpontot. 1827-ben szerződést kötött Domenico Barbajával, a nápolyi színházak intendánsával, így Nápoly számára is nagyon sok operát írt. Rossini visszavonulása és Bellini halála után Donizetti volt az olasz opera korlátlan és rivális nélküli ura. Legismertebb operái a *Szerelmi bájital* és *Don Pasquale*.

Verdi és Dante

Giuseppe Verdi (1813-1901) korai éveiben a bussettoi Szentlélek Templom számára írt néhány egyházi művet. Ezek közé tartozik a *Pater Noster* és az *Ave Maria*. E műve utal az *Isteni színjáték Purgatórium XI. Canto 1-24. énekére*, továbbá Antonio Beccari da Ferrara (1315-1374) költő „Professione di fede” soraira. A *Pater Noster* latin nyelvű imádság, az olasz nyelvű megfogalmazás Dante nevéhez fűződik. Verdi Dante első sorának szövegét zenésíti meg a *Pater Noster* művében.

Dante idézetet találunk még Verdi *Quattro Pezzi Sacri c.* sorozatának harmadik darabjában, a *Laudi alla Vergine Maria* négyszólamú női karra írt *a cappella c.* kórusművében. Itt Dante *Paradicsom XXXIII. énekre* utal.

A *Quattro Pezzi* darabjait Verdi a késői alkotói periódusban írta. Az első darab az *Ave Maria*, amely 1899-ben íródott, négyszólamú acappella vegyeskari mű. A második

3 Uo.

4 Uo.

5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Pia_de%2E%80%99_Tolomei

a *Stabat Mater*, vegyeskarra és zenekarra készült (1896-97). A negyedik darab a *Te Deum* kettős kórusra (vegyeskarra) és zenekarra írt.⁶

Liszt és Dante

Liszt nevéhez két nagy alkotás fűződik, melyet Dante inspirált. A zongorára íródott Dante szonáta és a zenekari Dante szimfónia.

A szakirodalomban Liszt Dante-szimfóniájának jórészt kétféle – életrajzi és zeneesztétikai – megközelítésével találkozhatunk. Közös vonásuk, hogy nem igen foglalkoznak a szépirodalmi háttérrel. (Walker (1994). 300., Balogh (2012). 49.⁷

Liszt személyes olvasmányi közé tartozott az *Isteni színjáték*, de nem lehet pontosan rekonstruálni, hogy mikor kezdett elmélyülten foglalkozni a művel. Liszt széles érdeklődési körének köszönhetően igen megbízhatóan tájékozódott a klasszikus és kortárs filológiai és teológiai irodalomban olvasmányai révén a francia, német irodalom jelenét ismerte, az angol és olasz irodalom inkább a múltját.⁸ A francia romantikusok közül jelentős hatást gyakorolt Lisztre Victor Hugo, aki több versében is kifejezte Dante iránti tiszteletét.⁹

A pályakezdő Liszt emellett élénken érdeklődött a klasszikus és kortárs képzőművészet iránt az 1820-as években bizonyosan látta Delacroix *Dante bárkája* című képet, Comolli *Beatricet* ábrázoló márványszobrát. A hatvanas években gyakran találkozott Gustav Doréval aki minden idők leghíresebb Commedia-illusztrátora volt.¹⁰

Alighieri olvasására talán Lamennais abbé buzdította először a fiatal Lisztet. Liszt írásaiból kiderül, hogy 1837-ben Marie d' Agoult grófnővel már együtt olvasta a *Színjátékot* franciául. Liszt számára ebben az időben Alighieri alakja nem csupán a költőt, hanem a hősszerelmes művész archetípusát is jelentette. Lisztet ez a minta vezette Marie d' Aguolt-hoz fűződő kapcsolatában, olyan fogékonynak mutatkoztak a Dante- Beatrice- eszmény iránt, hogy az nem csupán az egymással szembeni elvárásaikra, viselkedésükre, de még Liszt zeneszerzői témaválasztására is hatással volt. Liszt Dante képe akkor vált elmélyültebbé, amikor szerelmi kapcsolatuk hanyatlásnak indult.

Az *Isteni színjáték* megzenésítésének gondolata 1937 őszére tehető. Liszt szeptember végén kezdte komponálni a *Fragment Dantesque*-t, a *Dante szonáta* első változatát, amelyet novemberben, Bécsben nyilvánosan is eljátszott.¹¹

1939-ben Liszt a következőket jegyezte noteszébe: „Ha érzek magamban elég erőt és életkedvet, megpróbálkozom majd egy szimfonikus művel Dante nyomán, három évvel később egy másikkal a Faust alapján”.¹²

Liszt egy virtuóz zongoraszonátával és később egy szimfóniával adózott Dante előtt.

6 https://en.wikipedia.org/wiki/Quattro_pezzi_sacri

7 BALOGH Csaba, „Hogy megértsd a jót, mit ott találtam” = *A géniusz kötelez, Tanulmányok Liszt Ferenc születésének 200 évfordulójára*, szerk. Kulín Ferenc, Bp., Argumentum Kiadó, 2012, 49.

8 Uo., 48.

9 Uo., 51.

10 Uo., 52.

11 Uo., 52.

12 Uo., 53.

A Dante szonáta végső kompozíciós munkája 1837-49-ig tartott. Liszt weimári éveiben illesztette be a *Zarándokévek – Második év Itália* c. zongoraciklusába. A kötetet a Schott Kiadó 1858 jelentette meg. A *Dante szonáta* Victor Hugo versét idézte – *Après une lecture du Dante* Fantasia quasi sonata. Ez a vers Victor Hugo *Les Voix intérieures* (1837) harminckét költeményből álló sorozatának huszonhetedik darabja. A költeménynek Balogh (2012) 61.¹³ tanulmánya szerint nincs magyar fordítása Lisztet a költemény zenei –akusztikai hatásokban gazdag kísérteties vershangulat ihlette meg, ahogy Victor Hugo a pokoli forगतag és forgósél dantei látomását értelmezte. Liszt ezt fordította le a zongora nyelvére. Victor Hugo maga is egyetértett az átültetéssel. A *Les Voix* előszavában azt írta költeményét a lélek és a természet különös mindent körülölelő dallama ihlette, amit az emberben élő zürzavar végül elnémit.¹⁴ A Dante szonáta a mélybe induló bővített kvart oktávlépésekkel kezdődik a Pokol szimbólumaként.

A *Dante-szimfóna* szűkebb értelemben vett irodalmi megközelítése négy pillére épülhet. A zenekari mű partitúrájába nyomtatott eredeti Dante-sorokra, ezzel összefüggésben azokra a jelenetekre, amelyeket a darab a Színhájból felidéz, az irodalmi szöveg zenei vonatkozásaira, végül a két művész, Dante és Liszt művészi ars poeticájának egybecsengő pontjaira.

A partitúrában először a Pokol kapujának felirata olvasható: „Én rajtam jutsz a kínna telt hazába, / én rajtam át oda, hol nincs vigasság, / rajtam a kárhozott nép városába.” (*Inf.*, III, 1-3.). Második mottóként az elhíresült szállóige következik: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.” (*Inf.*, III, 9.) A harmadik a Paolo és Francesca epizódból: „Nincs semmi szomorítóbb, / mint emlékezni régi szép időre nyomorban...” (*Inf.*, V, 121-124.) Tanulságos alaposabba is szemügyre venni a három idézet zenei környezetét Lisztnél és Danténál. Az első tételt a Pokol kapujának- harsonák, tubák, mélyvonósok által megidézett – víziója nyitja. Aligha véletlenül, hiszen az *Isteni színjáték* első két éneke nem utal semmilyen akusztikai jelenségre: a sötét erdőben eltévedt, riadt, tanácstalan Dante holt mesterével, mintaképével, Vergiliusszal csendesen beszélget. Ellenben a következő énekben a „titkok bús honába” lépő költőnek a rémisztő hangorkántól könnye kicsordult, s a „haja égre lázadt”. „Szörnyű szavak, száz nyelven, bőgve mélyen, / rekedt jaj, átok durva szólamokból / kézcsattogás s vad káromlás kevélyen...” (*Inf.*, III, 25-27.) A sóhajok, sírás, fogcsikorgás jelképes tartalommal bírnak – a kárhozottaknak már csak a szavak lázadása maradt. „Szidták Istent s szülőiket s zokogtak. / szidták a magvat, helyt, időt, a fajtát, / melyből születettek, s létre feljutottak.” (*Inf.*, III, 103-105.) Különös, hogy e tercinának zenei forrása, az egymást követő átkok sorrendje a késő középkorban elterjedt „kétségbeesett dalokat” idézi.¹⁵

Liszt *Dante szimfóniájának* további elemzése többek között Hamburger Klára és Pándi Mariann munkáiban is megtalálható. Hamburger Klára a kiváló Liszt kutató nevéhez fűződik a *Liszt kalauz, Liszt Ferenc zenéje* c. könyvek kiadása, amelyben nagyon részletes elemzés található a *Dante szimfóniáról*. Ez az elemzés megtalálható a Wikipédián is.¹⁶

13 Uo., 61.

14 Uo., 62.

15 Uo., 63.

16 HAMBURGER Klára, *Liszt*, Bp., Gondolat, 1980.

Csajkovszkij és Dante

A *Francesca da Rimini* szimfonikus nyitány fantázia (Op.32.) Dante az *Isteni színjáték*, *Pokol* V. énekére utal. Testvérének, Mogyeszt Csajkovszkijnak írt levelében tesz említést először új művéről, a *Francesca da Rimini* komponálásáról. A mű nem készült megrendelésre, Laros hívta fel figyelmét a történetre, mely Dante *Poklának* 5. énekében a szépséges Francesca és az ifjú Paolo tragikus szerelmét mondja el.

A *Francesca da Rimini* ugyanabba a műfajcsoportba tartozik, mint a Shakespeare inspirációra írt *Rómeó és Júlia*, valamint a *Vihar* c. nyitányfantázia. Csajkovszkij 1876-ban írta és a következő évben Moszkvában mutatta be a művet, és Szergej Taneyev-nek ajánlotta.

Témáját leszűkíti és a Dante trilógia egyetlen – közismert – epizódjának tükrében mutatja be az elátkozott lelkek tragédiáját. A *Pokol* második körében találkozik Dante azokkal, akik szerelmükkel vétkeztek: közöttük felismeri Francesca da Rimini gyengéd és szomorú alakját, aki kérésére elmondja, miként szerették egymást Paulo Malatestával, miközben egy könyvből Lancelot szerelméről olvastak. A híres Ötödik ének e részletét a zeneszerző kinyomtatta a partitúra elejére. 1887. március 17-én a pétervári nemesi klubban rendezett hangversenyen először lépett dirigensként a pétervári közönség elé saját műveivel. A program a következő volt (Dr. Nádor Tamás: *Pjotr Iljics Csajkovszkij* c. könyvében a 111. lapon olvasható):

1. 2. szvit (Pétervárott először)
2. Ária *A varázslónő* című operából
3. *A bűvész tánca* ugyanebből az operából
4. Andante és keringő a *Vonósszerenádból*
5. *Francesca da Rimini*
6. Zongoraszólok
7. Dalok
8. *1812 nyitány*.

(Pándi Marianne: *Hangversenykalauz Zenekari művek*, Saxum Bt., 2005, 226-227.)¹⁷

Puccini és Dante

Puccini *Gianni Schicchi* c. operájának története utal Dante *Pokol* XXX. énekére. A szöveggönyvet Gioacchino Forzano írta az *Isteni színjáték* alapján. Az opera bemutatója 1918-ban volt a New York-i Metropolitan Operában.

Alighieri Dante a *Pokol* harmincadik énekében említést tesz Gianni Schicchiről. Az idézet – Babits Mihály fordításában – így hangzik:

„...E bolond itt Schicchi Gianni,
és tásait kínozni úzi kedve.”
„Ha nem kívánod, hogy rád éppen annyi
dühvel a másik rontson, tárd ki, kérlek,
hogy az ki? míg tovább nem fog rohanni.”

¹⁷ PÁNDI Marianne, *Hangversenykalauz Zenekari művek* Bp., Saxum Bt., 2005, 226-227.

Kértem; és ő felelt: „E régi lélek
a bűnös Mirha, aki úgy szerette
atyját, ahogy atyát szeretni vétek.
És vágyát aztán úgy elégítette,
hogy másnak vette formáját magára,
mint társa, ki ott fut, magára vette,
hogy szert tegyen a ménes csillagára,
a meghalt Buoso Donati alakját,
hogy testamentumát ő megcsinálja.”

A mai olvasó e nehéz veretű sorokból már aligha tudja kibogozni Gianni Schicchi történetét. A magyarázók azonban felderítették homályos históriáját. A magyarázat így szól: Buoso Donati, gazdag patrícius, olyan végrendeletet hagyott hátra, mellyel a pénzsóvár rokonság nem volt megelégedve; az egyik rokon Gianni Schicchit fektette be a halottas ágyba, majd elhívatta a jegyzőt, aki az elhomályosított szobában nem ismerte fel a személycserét és hűségesen írásba foglalta az ál-Buoso Donati végakaratát, amely persze a rokon minden kívánságát kielégítette. Schicchi a család jutalmául Buoso Donati ménesének „legszebb csillagát” kapta meg.

Ebből ötletből írta Forzano Puccini operájának szövegekönyvét. Ez az egyfelvonásos opera része az úgynevezett *Triptichonnak*, mely három egyfelvonásosból áll. A *köpeny*, *Angelica nővér*, *Gianni Schicchi*. A *Triptichon* utolsó darabja jelentős helyet foglal el a víg-opera történetében. Puccini mesteri módon egyezteteti össze a régi Firenze levegőjét és az éles szatírárt, az opera buffa pergő énekbeszédét és az őszinte, keresetlen dallam nyelvét.

A mű 1919. január 19-én került bemutatásra. A budapesti Operaház 1922. december 9-én mutatta be Puccini egyfelvonásosát.¹⁸

Zandonai és Dante

Zandonai (1883-1944) *Francesca da Rimini* c. operájának története utal az *Isteni színjáték*, *Pokol* V. énekére. A szövegekönyvet Gabriele d'Annunzio készítette. Az első bemutatóra 1914-ben került sor a Teatro Regio-ban Torinóban. Ez Zandonai legismertebb műve, Renato Chiesa megjegyzése alapján a 20. század egyik legeredetibb, legcsiszoltabb olasz melódiájának nevezi.

Ricardo Zandonai olasz komponista és karmester Roverettóban és Pesaróban nőtt fel. 1907-ben Boito bemutatta őt Giulio Riccordinak. 1935-ben a Reale Accademia d'Italia tagjává választják. Mascagni és Puccini operai hagyományait követi. A *Francesca da Rimini* operája három felvonásos, amely gazdagon követi a szöveget.¹⁹ A *Francesca da Rimini* nemzetközi elismertségét fémjelzi, hogy az Armel Operafesztivál is műsorára tűzte. Francesca szerepét Miksch Adrienn énekelte, aki egykoron a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerezte első diplomáját. Énektanára Szabady Józsefné dr. volt.

18 BALASSA Imre - GÁL György Sándor, *Operakalauz zenepéldákkal*, Bp., Zeneműkiadó, 1956, 487.

19 SADIE, Stanley, *Editor, The New Grove Dictionary of Music and Musicals*, Repr. - London: Macmillan; Washington: Grove's Dictionaries of Music, 1998, 20, 637.

Szergej Rachmaninov és Dante

Szergej Rachmaninov (1873-1943) *Francesca da Rimini* c. négy felvonásos operájának bemutatója Moszkvában volt 1905-ben. A *Francesca da Rimini* c. opera története Dante *Isteni színjáték* Pokol V. énekére utal.

Rachmaninov ötéves korától tanult zongorázni, és nagy tehetségnek tartották. Kislencévesen ösztöndíjjal felvették konzervatóriumba. 1892-ben újabb meglepetést okozott tanárainak, mert 18 nap alatt tökéletes hangszereléssel elkészítette első operáját, a Puskin művére készült *Aljekót*. E művéért megkapta az akadémia nagy aranyérmét, melyet előtte csak két alkalommal adtak ki.

1902-1912 között írta a *II. szimfóniát* és *III. zongoraversenyt*. Ebben az időben hatottak rá a társművészetek is, Arnold Böcklin svájci festő műve ihlette a *Holtak szigete* című szimfonikus költeményét, és Edgar Allan Poe egyik verse *A harangok* című korálszimfóniát. A társművészetek során került kapcsolatba Dantéval is, és így született a *Francesca da Rimini* c. opera.²⁰

Ermano Wolff-Ferrari és Dante

Ermano Wolff-Ferrari (1876-1948) *La vita Nuova* op.9. számú szóló kantátája Dante *La vita Nuova* c. művére utal. A mű a szólista mellett kórust és zenekart is tartalmaz.

Ermano Wolf-Ferrari olasz komponista Velencében született. Zongoratanulmányait Rómában és Münchenben végezte, majd visszatért Velencébe. 1890-ben Milánóban megismerte Giulio Riccordit, aki nagy elismeréssel volt művei iránt és kiadta a darabjait. 1903-tól ismét Münchenben találjuk, ahol bemutatták a *La vita Nuova* c. kantátáját. 1911-12-ben az USA-ba látogatott. 1939-től a salzburgi Mozarteum professzora volt. 1946-tól Zürichben találjuk, majd élete utolsó éveit Velencében töltötte. Több műfajban alkotott pld. írt operákat, hangszeres műveket, vokális műveket. Az első kiadott műve egy Esz-dúr szerenád. Kamarazenei művei Mendelssohn, Schumann, Brahms hagyományait követi. A *Szimfónia da camera* c. műve Wagner hatáskat mutat. A *La vita Nuova*, amelyet 1937-ben mutatta be, több mint 500 előadást ért meg külföldön, de mindössze kétszer mutatták be Itáliában.²¹

Dante megemlékezések a 750. évfordulón

„Égi és földi szerelem” Promenádhangverseny 1. koncert: „Égi szerelem”
Műsor: Réz Lóránt: *Enigma del Gesù Nuovo Dante Isteni színjáték – Paradicsom* részletek. Közreműködnek: Kóródi Anikó – ének, Réz Lóránt- orgona, Nagy András – színművész.

²⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Sergej_Rachmaninov

²¹ STANLEY Uo., 20. 508-509.

Réz Lóránt: *L'Enigma del Gesù Nuovo* c. orgonadarabjáról a szerző így vallott:²² „A nápolyi Gesù Nuovo templom homlokzatát szabályos rendben kő gúllak (piramisok) borítják. A templom homlokzati fala eredetileg egy várhoz tartozott. Salerno hercege Roberto Sanseverino építette 1470 körül. A spanyol támadásokat követően 1552-ben kapták meg a Jezsuiták a palotát és a hozzá tartozó kerteket, amelyet később templomnak építettek át. A homlokzati falon nagyrészt megőrizték a piramisokat, de a használhatóság kedvéért három hatalmas ajtót és följük három hatalmas ablakot vájtak a falba. A legenda szerint a középkor építő mesterei és kőfaragói a ház építőköveit spirituálisan is megerősítették, hogy azok még jobban ellen álljanak nem csak a természeti viszontagságoknak, hanem a negatív energiáknak, ártó szellemeknek. Ezért a kövekbe jeleket véstek. A szimbólumok arámi és görög írásjelek különböző változatai. (érdekes, hogy Nápolyt görögök alapították és még a Római Birodalom alatt is ezen a vidéken a görög nyelv volt használatos) Ezekből a jelekből nem olvashatók ki szavak vagy mondatok.

A Gesù Nuovo templom különböző betű karakterek feltételezhetően hangmagasságokat hat különböző hangmagasságot jelölhetnek: „Do, Re, Mi, Fa, So, La”. A hat hangból álló skálát hexachordnak nevezzük. A vizsgált hexachordunk abból a szempontból is érdekes, mert kettő, három hangos fordulatból tevődik össze. A „Do, Re, Mi” és a „Fa, So, La” a két trichordban hangközök távolsága nagy-szekund lépések, amelyek összege nagy-terc, tehát dúr jellegű mindkettő. A „durum, duro” kifejezés a latinban és az olaszban is keménységet jelent. Ezzel is a várfal keménységét, szilárdságát szimbolizálhatták.

A homlokzaton 33 sorban rendezve találhatóak a szimbólumokat hordozó kő gúllak. Ezen szimbólumok jelentésének kutatása során több hipotézist felállítottam, majd kénytelen voltam elvetni, míg eljutottam az alábbi, a sorban a negyedik feltételezésemig. A gondolathoz a számmisztikán keresztül vezetett az út. Ugyanis a kutatómunka során többször előfordult a hármas szám illetve annak többszöröse. Megnéztem, hogy milyen dallam alakul ki, ha három sort olvasok össze. A sorokat mindig letről fölfelé haladva raktam össze. Kiválasztottam a 6. 7. és a 8. sort, mert ebben a tartományban voltak legsűrűbben a szimbólumok, és mert hat hangmagasságot tartalmaznak a dallamok. A három sor összeolvasásával egy olyan dallamsort kaptam, amely a gregorián dallamképző szabályoknak megfelelnek. Már a dallam egyszeri leéneklésekor elkülönültek egymástól a dallam fő hangjai és a díszítő, melizmatikus hangok. Tehát kutatásom eredményeként megállapíthatjuk, hogy a Gesù Nuovo templom homlokzatának szimbólumai egy egyszólamú gregorián dallamot rejtenek magukban.”

„A „*Gesú Nuovo templom enigmája – Harmoniae Universales*” című alkotásomban ötvöztem a homlokzati dallamokat a csillagskála hangjaival, csillagskálából alkotott harmóniákkal, a szférák skáláival, és az égitestek isteneivel és a hozzá tartozó műszak történetével, karakterével.

A tételek sorrendjét a homlokzatnak megfelelően alulról felfelé határoztam meg. Az egyes tételeket a hárfán vagy orgonán megszólaló csillaghangokból alkotott „*Harmonia Universalis*” vezeti be.

A homlokzat 33 sorát egy bevezető tételt követően 10 tételbe rendeztem. Minden tétel a homlokzat 3 sorának szimbólumai által lejegyzett hangokon alapul.

22 RÉZ Lóránt elemzése – kézirat

0. tétel G. M. Trabaci (1575-1647 Nápoly): *Consonanze stravaganti* című orgonaműve vezet be – 6-7-8. sorból a 23. zsoltár 6. verse: „Et enim benignitas...” – Harmonia Universalis (hárfa)
1. Terra – 4 elem: föld, levegő, víz, tűz (terra, aer, aqua, ignis). A fal ezen szakaszán nem találtam értelmezhető dallamokat, zenei anyagokat, ezért a tételben mind a 4 elemet különböző zenei anyaggal láttam el.
2. Hold – Luna – Clieo. A második tétel egy gondoladal. A tételen végigvonul egy tipikus gondoladal kísérő basszus zenei anyaga, a felső szőlamban pedig a fal dallama szól. A gondoladalban a holdbéli csónakos ladikja elevenedik meg.
3. Mercur – Kalliopé. A tétel hangneme Esz-dúr. A falból nyert hangok egy tipikus (choriambus) ritmusképlet formulába rendeződnek, amely végigvonul a dallamon kisebb változtatásokkal.
4. Venus – Terpsichore. Az előjátékban Wagner *Tanhauser* operájából a *Dal az Esthajnalcsillaghoz* bevezető akkordjait választottam. A 4. Venus tétel dallamához a mise Sanctus tételének szövege illeszkedik.
5. Sole (Nap) Phoebus Apollo – Melpomené. A fal kezdődallama megegyezik a római katolikus liturgiában közismert Mária miséjének introitus dallamával. A gregorián antifóna után hangzik el a falból nyert dallam.
6. Mars – Erato. A Tételben a Mars és Erato-motívumok váltakoznak. A falból vett dallam az alsó szőlamban jelenik meg.
7. Jupiter – Euterpé. Ebben a tételben is megjelenik mindkét mitológiai alak. A falból vett dallam a pedálban cselló regiszterben szólal meg.
8. Saturnus – Polühümnia. A bevezető után felcsendül a falból nyert dallam. A tétel a „Harmónia Universalis”-sal végződik.
9. Uránia – Állócsillagok. A legkevesebb zenei anyagot ebből a falszakaszból kaptam, melyet többször ismétetek és összeillesztetek. A csillagskála hangjaiból alkotott osztinato basszus felett hallhatjuk a fal dallamát.
10. Thália – Vergilius – Dante – Beatrice. A csillagsálából alkottam egy *passacaglia* dallamot a „C” hangról elindulva fentről lefelé haladva jutok el az alvilágba az orgona legmélyebb hangjához. Majd megkerestem Liszt: *Dante* szimfonikus költeményének orgona változatát, amelyben figyelemreméltó összefüggéseket fedeztem fel. A bevezetőben Liszt „Dante témáját” idézem, majd rövid átvezetés után a 23. zsoltár teljes terjedelmében elhangzik egy közbeszúrt idézettel szintén a *Dante szimfóniá*-ból. A teljes mű kezdetén felcsendülő hatodik vers kezdő sora az orgonán csendül fel először, a középkori gregorián (organum) technikájával, amit az „acapella” (kíséret nélküli) énekszólam követ. A mű végén az orgona elhallgat, és a tisztaságot és örökévalóságot szimbolizáló emberi hanggal záródik a 10 tétéles, 45 perces alkotás.”

DanteXperience²³

Dante *Isteni színjátéka* az európai kultúra egyik alapköve. Az elmúlt évszázadokban irodalmi, képzőművészeti és zenei művek végeláthatatlan sora reflektált rá. 2002-ben

23 https://www.mupa.hu/program/dantexperience-2015-04-24_19-30-bbnh

„Liszt, Dante és Doré – az *Isteni színjáték* zenében, versben és festészetben” címmel nagyszabású összművészeti produkció jött létre, melyet nagy sikerrel mutattak be a Ravennai Fesztiválon, a Római Operában és a Veronai Arénában. Később, már Multimedia Dante név alatt, további olasz városokban és a Weimari Művészeti Fesztiválon volt látható. 2005-ben a DanteXperience Vittorio Bresciani koncepciója alapján mind technológiájában, mind pedig tartalmában megújult, kibővült – lélegzetelállító audiovizuális utazássá vált.

Budapesten a Művészetek Palotájában 2015. április 22-én volt egy Dante megemlékező hangverseny, amikor a műsorban elhangzott Csajkovszkij *Francesca de Rimini* c. szimfonikus nyitányfantáziája és Liszt *Dante szimfóniája*. A Dante szimfóniát a MŰPA színpadán különleges fény-és vetítéstechnikával Doré festményeivel és Chiara Muti élő narrációjával mutatták be. Liszt Ferenc sokat foglalkozott a halál gondolatával és a túlvilággal és zseniális érzéke volt a pokoli látomások, és túlvilág zenei kifejezéséhez. Liszt Ferenc már a Dante szimfónia drezdai bemutatója előtt azt tervezte, hogy a szimfónia egyes részleteihez különböző illusztrációkat vetít. A rajzok elkészítése Bonaventura Genelli grafikusra várt. 27 képet tervezett, ám a bemutaton végül nem került sor a multimédiás álom megvalósítására. Néhány évvel később Liszt és a fiatal Camille Saint Saëns, Gustave Doré párizsi lakásán, két zongorán előadta a Dante szimfóniát és ez ihlette meg Dorét, a Dante illusztráció sorozatra. Gustave Doré ²⁴ 1832-ben született Strasburgban és 51 évesen halt meg 1883-ban Párizsban, francia festő-szobrász-illusztrátor volt. Gustave Doré 13 éves korában készítette első litográfiáit és 18 éves korában publikálta első albumát Herkules munkálatai címmel. Már 15 évesen alkalmazta őt Charles Philippon, a *Journal pour rire* szerkesztője, újságjának karikatúristájaként. 1849-ben, amikor édesapja meghalt már ismert művész volt. 1951-ben állította ki vásznait, ebben az időszakban számos vallási tárgyú szobrot készített és több folyóirat munkatársa volt. 1854-ben Joseph Bry kiadta Rabelais műveit, amelyet 100 képpel illusztrált Gustave Doré. Gustave Doré népszerűsége egyre növekedett, 1852-1883 között 120 művet illusztrált Franciaországon kívül Angliában, Németországban. Különösen szépek a Dante *Isteni színjáték*hoz készített illusztrációk.

Dante hatása 700 év távlatában is igen jelentős. Dante kortárs zeneszerzőit már régen elfelejtették volna, ha Dante nem idézi őket az *Isteni színjáték*ban. Dante ismerte kora zenéjét, hiszen számos éneket beiktatott az *Isteni színjáték*ba.

Az általam bemutatott zeneszerzők egy részének Dante ihletésű művei rendszeresen elhangzanak koncerteken. Liszt, Csajkovszkij, művei közhírességek. Kevésbé köztudott Verdi, Donizetti, Puccini idézett műveinek Dante inspirációja. A zenetörténet során annak ellenére, hogy Zandonai operáját Magyarországon is játszották, a nagyközönség számára kevésbé ismert. Ermano Wolff-Ferrari művei pedig hazánkban ismeretlenek. Dante hatására még a XXI. században is keletkeznek új művek. Jól reprezentálja ezt Réz Lóránt orgonadarabja.

²⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/Gustave_Dor%C3%A9